

یادداشتی بر انتشار کتاب

جغرافیای حافظ ابرو

با توجه به جهانگشایی‌های تیمور و مناطقی که او در تصرف خویش درآورد انتظار کسب اطلاعات جغرافیایی از اثر حافظ ابرو بسیار زیاد است. زیرا تیمور نواحی حد فاصل هند و روسیه و شام و مغولستان را چندین بار در نور دیده و هم او و هم فرزندش مناسبات خارجی گسترده‌ای با ممالک همجوار و حتی اروپا و چین داشته‌اند. لذا اطلاعات دیوانی و نیز ضروریات لشکرکشی‌ها و برقراری مناسبات می‌بایست جلوه خاصی از نظر تدقیق و تفصیل اخبار جغرافیایی در اثر حافظ ابرو را بدنبال می‌آورد. اما متأسفانه چنین نیست.

حافظ ابرو بسیاری از مطالب خود را از آثار جغرافیایی مقدم بر خویش اخذ کرده و مصحح محترم نیز در مقدمه جلد اول به بررسی کوتاهی در این مورد اقدام کرده است. اما دامنه این بهره‌گیری گسترده‌تر است تقریباً بخش اعظم مطالب مربوط به فارس ماخوذ از فرسنامه ابن بلخی است. بعضی از اطلاعات جغرافیایی او دقت کافی ندارد مثل مطالب مربوط به موقعیت ریشهر و نیز مواردی مربوط به قرن نهم نمی‌شود مثل اطلاعات مربوط به بندر سینیز بدین لحاظ اکنون که به همت مصحح و ناشر محترم متن این اثر که همگان مشتاق و منتظر آن بوده‌اند در دسترس قرار گرفته لازم است تحقیقی جامع و مقایسه‌ای در سنجش ارزش و اعتبار گزارشهای جغرافیایی حافظ ابرو صورت گیرد تا بدین طریق موارد اصیل و دست اول اطلاعات موجود در اثر او شناسایی شود و در تحقیقات مربوط به قرن نهم و نیز ارزیابی دانش جغرافیای تاریخی ایرانیان مورد استفاده قرار گیرد. عدم انجام چنین تحقیقی از ارزش این اثر خواهد کاست و مراجعه بدان را که بدون شک موجب فواید بسیار است اندک خواهد ساخت و این برعهده محققینی است که یا پژوهشهای جغرافیای تاریخی یا تحقیقات قرن نهم را عهده دار هستند.

ارزش جغرافیایی اثر حافظ ابرو از سویی دیگر نیز شایان توجه و قابل ارزیابی است و آن سنجش دانش جغرافیایی مسلمانان در آستانه اکتشافات جغرافیایی است. قرن نهم هجری برابر با قرن پانزدهم میلادی سرآغاز اکتشافات جغرافیایی اروپائیان محسوب می‌شود. این اکتشافات که پس از یک دوره چند قرنی انباشت اطلاعات جغرافیایی ماخوذ از آثار مسلمانان، سفرنامه‌های اروپائیان، سفرهای زیارتی و تجاری و نیز اطلاعات ماخوذ از وقایع بزرگی چون جنگهای صلیبی و نیز تهاجمات مغولان بود. در قرن پانزدهم مبنای نظری اکتشافات دریایی را موجب شد. بر این اساس مذاقه در دانش حافظ ابرو در مورد دریاها بازگویی نکات ارزشمندی درباره شرایط جدید علمی و تاریخی است که مسلمانان و مسیحیان در قرن پانزدهم در آن قرار گرفته و متعاقب آن هر یک شرایطی متفاوت با گذشته یافتند.

عصر حافظ ابرو مقارن با آخرین فتوحات بزرگ صحراگردان بود که قسمتهای وسیعی از آن را در بر گرفت. اما این فتوحات اساساً جنبه ارضی داشت در حالی که جهان در آستانه امپراتوریهای ماوراء بحار قرار داشته گشودن شهرها و طی بیابانها و گذر از کوهها نشانه اصلی اقتدار نظامی و پیروزی محسوب می‌شد.

جغرافیای حافظ ابرو نیز از این دیدگاه اساساً جنبه ارضی دارد و دقیقاً دنباله اسلاف خود از اصطخری و ابن خردادبه و مقدسی را رفته و گویا دنیایی را تصویر می‌کرد که از تعبیر و تحول باز مانده بود و لذا تقریری مکرر عرضه می‌داشت. تحقیق و تامل

○ دکتر عبدالرسول خیراندیش

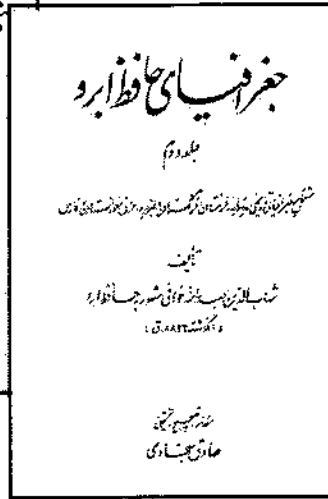
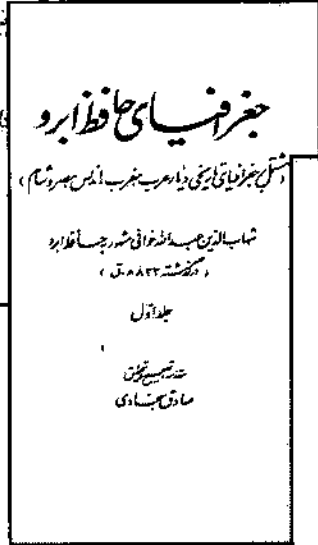
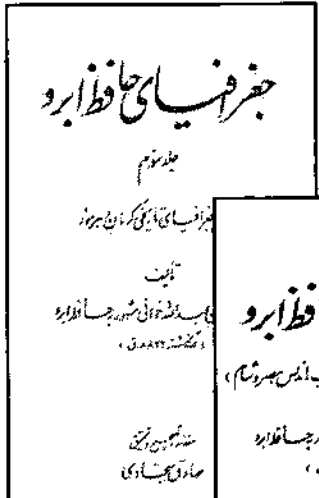
عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز
 جلد اول مشتمل بر جغرافیای تاریخی دیار عرب، مغرب، اندلس، مصر و شام است.

جلد دوم مشتمل بر جغرافیای تاریخی مدیرانته، ارمستان، فرنگستان، جزیره، عراق، خوزستان و فارس است.
 جلد سوم نیز مشتمل بر جغرافیای تاریخی کرمان و هرموز می‌باشد.

فقدان اشاره‌ای در پایان جلد سوم در مورد پایان یا ادامه مطالب کتاب خواننده را در مورد خاتمه یا ادامه مجلدات راهنمایی نمی‌کند. این در حالی است که نویسنده توضیح بسیاری از مطالب را به فصول آینده حواله می‌نماید.

نظر به اهمیتی که جغرافیای حافظ ابرو در مجموعه معارف تاریخی ایران برخوردار است همت به انتشار این اثر از سوی مصحح و ناشر محترم را ارج نهاده و کنکاش در محتوای آن را به فرصتی دیگر موکول می‌نماییم و صرفاً به جایگاه آن در گنجینه دانش تاریخی ایرانیان بسنده می‌کنیم.

شهاب‌الدین عبدالله خوافی معروف به حافظ ابرو، در گذشته سال ۸۳۳ ه. ق. از مشاهیر مورخان قرن نهم به شمار می‌آید. از او در شمار مورخان پرکار یاد شده است. او در خدمت تیمور بود، و سپس ملازمت شاهرخ را نیز نموده است.

اخیراً با همت دفتر نشر میراث مکتوب مجلدات دوم و سوم جغرافیای حافظ ابرو به جامعه علمی کشور عرضه شده است. چاپ جلد اول در سال ۱۳۷۵ ه. ش. صورت گرفته بود و مجلدات دوم و سوم تاریخ ۱۳۷۸ را دارد. تصحیح هر سه جلد بوسیله آقای صادق سجادی صورت گرفته که بنابر آنچه در روی جلد آمده مقدمه، تصحیح و تحقیق کتاب را نیز مد نظر داشته‌اند. لازم به تذکر است که در سال ۱۳۷۰ انتشارات اطلاعات بخش خراسان جغرافیای حافظ ابرو را با تصحیح و تعلیق دکتر غلامرضا ورهرام به چاپ رسانده است. طرح و جلد کتاب بر همان سیاق کتابهای نشر میراث مکتوب است و در روی دیگر جلد عنوان انگلیسی و نیز خلاصه‌ای به زبان انگلیسی در معرفی ناشر آمده است. در جلد اول مقدمه‌ای متضمن معرفی حافظ ابرو و آثار او، نیز مقایسه اثر وی با دیگر آثار مشابه آمده است ارائه عنوان و مقدمه و معرفی ناشر به زبان انگلیسی اقدام بایسته‌ای است که استفاده کنندگان غیر ایرانی از آثار میراث مکتوب را کمک بسیاری می‌نماید. مجلدات دوم و سوم بدون هیچ توضیحی بتجوی مستقیم دنباله متن را عرضه کرده است. فهرست اعلام هر سه جلد در پایان جلد سوم آمده و مشتمل بر اعلام، اشخاص، امکنه و قبایل است.

با توجه به جهانگشایی های تیمور و مناطقی که او در تصرف خویش در آورد، انتظار کسب اطلاعات جغرافیایی از اثر حافظ ابرو بسیار زیاد است

اطلاعات دیوانی و نیز ضروریات لشکرکشی ها و برقراری مناسبات می بایست جلوه خاصی از نظر تدقیق و تفصیل اخبار جغرافیایی در اثر حافظ ابرو را به دنبال می آورد، اما متأسفانه چنین نیست. حافظ ابرو بسیاری از مطالب خود را از آثار جغرافیایی مقدم بر خویش اخذ کرده است

ارزش جغرافیایی اثر حافظ ابرو از سویی دیگر نیز شایان توجه و قابل ارزیابی است و آن سنجش دانش جغرافیایی مسلمانان در آستانه اکتشافات جغرافیایی اروپاییان است

اکتشافات جغرافیایی اروپاییان پس از یک دوره چند قرنی انباشت اطلاعات جغرافیایی مأخوذ از آثار مسلمانان، سفرنامه های اروپاییان، سفرهای زیارتی و تجارتنی و نیز اطلاعات مأخوذ از وقایع بزرگی چون جنگهای صلیبی و نیز تهاجمات مغولان بود، در قرن پانزدهم مبنای نظری اکتشافات دریایی را موجب شد و بر این اساس مذاقه در دانش حافظ ابرو در مورد دریاهای بازگویی نکات ارزشمندی درباره شرایط جدید علمی و تاریخی است که مسلمانان و مسیحیان در قرن پانزدهم در آن قرار گرفتند و متعاقب آن هر یک شرایطی متفاوت با گذشته یافتند

ناگفته و مبهم مانده است. نیز در قرن نهم نگارش تاریخهای محلی رونق قرون قبل یعنی هشتم و هفتم را نداشتند. نکته دیگری که در خصوص تاریخنگاری حافظ ابرو در اثر جغرافیایی او جلوه خاص دارد توانایی و توفیق او در تنقیح و تنظیم سلسله رخدادهای سیاسی ایالاتی چون کرمان و فارس است. هر چند در قرن قبل از روزگار حافظ ابرو برای فارس و کرمان آثاری چون نظام التواریخ بیضاوی، فارسنامه ابن بلخی، شیرازنامه، تاریخ و صافه سمطالعلی للحضره العلیه، تاریخ شاهی قراختانیان، نسائم الاسحار، سلجوقیان و غز در کرمان، المضاف الی بلایع وقایع الازمان و مانند آنها پدید آمده و کتابهایی در مقیاس تاریخ ملی و جهانی چون الکامل نوشته ابن اثیر، جهانگشای جوینی، سیرت جلال الدین نوشته نسوی، جامع التواریخ رشیدالدین فضل الله و نظایر آنها در تکمیل گزارشهای آنان مدد کار بوده اند با اینحال آشفتنگی در اخبار و صعوبت و اشکال در تنظیم و ترتیب آنها سخت مشکل آفرین است. حافظ ابرو توانسته است براساس این متون گزارشی روشن و گویا از تحولات تاریخهای محلی فارس و کرمان ارائه نماید. نگارنده با دقتی که در مورد تاریخهای محلی این دو ایالت در قرن هفتم بخرج داده بخوبی به ارزش کاری که حافظ ابرو انجام داده واقف

در باب حافظ ابرو از آن جهت که عصر او سرآغاز افتراق تمدنهای قدیم و جدید شرق و غرب است و دانش جغرافیایی سر فصل مهمی در این تحول بشمار آمده حائز اهمیت است. از این سخن کوتاه درباره ضرورت ارزیابی ارزش اطلاعات جغرافیایی حافظ ابرو که می گذریم، اعتبار و اهمیت اصلی حافظ ابرو را در عرصه تاریخ نگاری می توان شاهد بود. او بواسطه اثر معروف خود زنده التواریخ معروف است و در اثر سه جلدی جغرافیایی تاریخی نیز اساساً در لباس یک مورخ ظاهر می شود. بجز جلد اول که سراسر جغرافیایی است مجلدات دوم و سوم پس از فصولی مقدمه گونه که عرصه جغرافیایی ولایات فارس و کرمان را بر می شمارد، اساس و عده مطالب آن تاریخی است. اساس دنیایی که او در این تالیف گذاشته بعدها در اثر معروف فارسنامه ناصری نیز انعکاس کامل یافته است. حافظ ابرو بحث درباره تاریخ کرمان و فارس را اساساً از دوره اسلامی آغاز می کند و تاریخی سلسله ای سیاسی متضمن وقایع مهم آن ولایت را به ترتیب زمان عرضه می کند. رشته حوادثی که او گزارش می کند تا قرن نهم می رسد و از این نظر در ذیقیمت بودن آن شکی نیست. بخصوص که در پرتو تاریخنگاری های مربوط به فتوحات تیمور بسیاری از زوایای تاریخهای محلی

جغرافیای حافظ ابرو

(شکل جغرافیای تاریخی و جغرافیای مغرب ابرو بمهرشام)

شهاب الدین عبد الله خوانی شهر چاه ابرو
(مکمل شماره ۸۲۲۲ ق)

جلد اول

تدوین و تصحیح
صادق حسینی

جغرافیای حافظ ابرو

جلد دوم

تدوین و تصحیح
صادق حسینی

تالیف

شهاب الدین عبد الله خوانی شهر چاه ابرو
(مکمل شماره ۸۲۲۲ ق)

تدوین و تصحیح
صادق حسینی